

Paavo Nurmi, Ville Ritola ja K. E. Levälä (korokkeella). (Suomen Urheilumuseo)

Aarni Virtanen & Heikki Roiko-Jokela

Jämäkkä toiminnan mies

Kustaa Levälahti urheilujohtajana (ref.)

K. E. Levälahti oli everstiluutnantti, voimistelunopettaja, kirjastonhoitaja ja suojeluskunnan urheilujohtaja. Hän toimi Suomen urheiluopiston johtajana Vierumäellä 1939–1949 ja johti Suomen olympiajoukkueita 1920- ja 1930-luvuilla. Levälahti oli aikansa merkittävimpiä urheiluvaikuttajia Lauri ”Tahko”¹ Pihkalan ja Arvo Vartian ohella.

Kustaa Eemil Levälahti² syntyi Rantasalmella 6.6.1882 suutari David Kämäräisen ja Klaara Maria Mullin perheeseen. Levälahti kirjoitti ylioppilaaksi Savonlinnan lyseosta 1903 ja valmistui Helsingin yliopiston voimistelulaitokselta voimistelunopettajaksi 1906. Hän avioitui 1910 Aino (Ilona Elisabeth) Wainion kanssa; heille syntyi 1915 yksi poika, Kyösti.³

Tämän artikkelin lähtökohtana on kysymys, mitkä olivat K. E. Levälahden urheiluajatusten päämäärät ja arvot. Tällöin selvitettäväksi tulee, millaisia yhtäläisyyksiä ja eroja Levälahden ajattelulla oli muiden Valkoisen Suomen urheiluvaikuttajien ajatuksiin; lähinnä urheilufilosofi Lauri Pihkalan ja urheilukoulutuksen kehittäjänsä Arvo Vartiaan.⁴

Artikkeli on tutkimuskirjallisuuteen ja K. E. Levälahden omiin kirjoituksiin perustuva katsausartikkeli. Se rakentuu aikaisemman tutkimuksen varaan, kokoaa yhteen aikaisemman tutkimuksen tuloksia ja esittää

näiden sekä Levälähdän omien tekstien perusteella päätelmiä. Levälähteä tarkastellaan artikkelissa suomalaisena urheiluvaikuttajana ja organisaattorina. Levälähti kirjoitti urheilutoiminnasta ja urheilusta käytännön elämäntapana. Urheilusta saatuja oppeja hän sovelsi niin maanpuolustukseen kuin Vierumäen urheiluopiston johtamiseen.

Toiminta urheilun saralla

Levälähti toimi Lahden yhteiskoulun ja kansanopiston voimistelunopettajana 1907–1912. Hän perusti 1907 Lahden yhteiskouluun Voimistelu- ja Urheiluseuran, jonka nuoret menestyivät hyvin paikallisissa kilpailuissa. Hän oli myös mukana perustamassa Lahden Ahkeraa ja Suomen Valtakunnan Urheiluliiton (SVUL) Lahden piiriä. Levälähti muutti 1912 Joensuuhun, jossa hän toimi opettajana ja kansankirjastonhoitajana ja osallistui yleiseen järjestöelämään.⁵ Levälähti perehtyi huippu-urheiluun ja sen organisaatioihin perinpohjaisesti Pohjoismaissa⁶, Saksassa, Puolassa⁷, Tsekkoslovakiassa, Unkarissa ja Sveitsissä⁸. Hän myös auttoi suomalaisurheilijoita saamaan kansainvälisiä kontakteja.⁹

Sisällissotaan Levälähti osallistui valkoisten puolella ja oli mukana muun muassa Tampereen valtauksessa. Hän toimi Joensuussa suojeluskunnan päällikkönä (1917–1920), kunnes hänet ylennettiin suojeluskuntain yliesikunnan liikuntakasvatusosastonpäälliköksi (1920–1930)¹⁰, Helsingin piirin päälliköksi (1931–1934), everstiluutnantiksi 1931 ja puolustusvoimiin yleisesikunnan toimistopäälliköksi, sotilastarkastajaksi (1936–1937). Levälähti meritoitui samaan aikaan myös urheilujohtajana toimien lukuisissa valtakunnantason puheenjohtajatehtävissä.¹¹

Suomen olympiakomiteassa Levälähti toimi olympiajoukkueen ylijohdattajana 1920, 1924, 1932 ja 1936. Työssään Levälähti toi sotilaallista järjestystä olympiajoukkueen toimintaan.¹² Kun Lauri Pihkala ajoi SVUL:ssa Akseli Kaskelan kannattamana olympiaboikottia vuoden 1928 Amsterdamin olympialaisiin, jätti Levälähti asiasta kirjallisen vastalauseen. Myös yleinen mielipide oli boikottia vastaan ja lopulta se peruttiin kesäkuussa 1927. Ennen vuoden 1928 olympialaisia Levälähti jätti joukkueenjohtajan tehtävänsä.¹³

Levälähti julkaisi 1929 voimistelusta systemaattisen oppikirjan, jossa hän käsitteli liikuntakasvatusta sekä erilaisia liikkeitä ja niiden suoritusta-

Mikko Holm (vasemmalla), E. Hovi, K. E. Levälahti ja E. Wallenius palkintojen jaossa. (Suomen Urheilumuseo)

poja.¹⁴ Voimistelussa häntä viehätti erityisesti tanskalaisen Niels Bukhin niin sanottu primitiivinen voimistelu, johon hän oli Tanskassa perehtynyt.¹⁵ Toimiessaan samanaikaisesti yliesikunnassa ja SVUL:n organisaatioissa Levälahti nousi yhdeksi merkittävimmistä urheilujohtajista ja urheilun mielipidevaikuttajista.

Levälahti otti kantaa muun muassa Lauri ”Tahko” Pihkalan 1922 keksimään pesäpalloon kirjoittamalla vuoden 1932 Urheilijan joulussa, että pesäpallo oli hyvä harrastus kouluille, suojeluskunnan poikaosastoille, siviiliseuroille ja naisille. Suojeluskuntalaiselle sen sijaan sopi paremmin jalkapallo.¹⁶ Pihkala ajoi kuitenkin pesäpallon suojeluskuntaurheiluun, koska hänen mielestään se kehitti sotilaskuntoisuutta paremmin kuin jalkapallo.¹⁷

Levälahti oli mukana suunnittelemassa Vierumäen urheiluopistoa 1927 ja johti sitä 1939–1949.¹⁸ Myöhemmin, varsinkin sodan jälkeisessä kireässä taloustilanteessa, hän kritisoi valtiota liiallisesta urheiluopistojen rakentamisesta.¹⁹

Levälahti pukeutui ja käyttäytyi läpi ammattiuransa hyvin sotilaallisesti vaatien alaisiltaan ja henkilökunnalta kuria. Muun muassa SVUL:n puheenjohtajana 1982–1993 toimineen Jukka Uunilan mukaan urheiluopistossa koulutus oli sotilaallisen kovaa.

Levälahden innoittamana perustettiin 1940 Suomen Liikunnanohjaajat ry. huolehtimaan jäsenistönsä jatkokoulutuksesta.²⁰

Levälahti yhteysupseerina

Vierumäen urheiluopisto muutettiin sotasairaalaksi 1939–1945 puolustusvoimain kanssa tehdyn sopimuksen mukaisesti. Levälahti siirtyi heinäkuussa 1941 puolustusministeriön komennuksella ulkoasiainministeriön palvelukseen, josta puolustusministeri Rudolf Walden määräsi hänet poikkeuksellisen haastavaan tehtävään: suomalaisen, Wienissä 15.6.1941 perustetun SS-pataljoonan yhdysupseeriksi Saksaan. Hallitus oli määrännyt maaliskuussa 1941 SS-pataljoonan kokoamiseen etsivän keskuspoliisin (EK) päällikön Esko Riekin, yhdysupseeriksi määrättiin Levälahti. Levälahtea olivat esittäneet tehtävään kenraalimajuri Oiva Olenius ja eversti Lauri Leander. SS-pataljoonaa tutkineen professori Mauno Jokipiin mukaan Levälahti oli rauhallisena, tasapuolisena, sovittelevana, mutta myös jämeränä henkilönä hyvin sopiva tehtäväänsä. Urheiluvaikuttajana hän oli tottunut sovittelemaan kiistoja ja organisoimaan alaisiaan niin SVUL:ssa kuin Vierumäellä toimiessaan. Levälahti raportoi Saksasta Suomen ulkoasiainministeriölle, mutta myös Riekillä pitääkseen hänet perillä toiminnastaan.²¹

Levälahti saapui Berliiniin 23.7.1941 ja sai heti Suomen Saksan-lähettiläältä, ministeri T. M. Kivimäeltä ja eversti Walter Hornilta ohjeet ottaa yhteyttä Waffen SS:n virastoihin koulutustietojen keräämiseksi. Levälahti tapasi kenraali Gottlob Bergerin SS-Hauptamtissa. Hän tapasi myöhemmin SS-Führungshauptamtissa kenraalimajuri Friedrich Wilhelm Krügerin ja SS-Hauptfürsorgeamtissa eversti Rudolf Schmidin. Berger, Krüger ja Schmidt lupasivat ”tehdä kaikkensa” joukkojen huoltamiseksi, kouluttamiseksi ja varustamiseksi. Levälahti raportoi 4.8.1941 Riekillä, että joukkojen ruoka oli parantunut ja palveluspäivä lyhentynt.²²

Suomen ja Saksan hallitusten keskinäisen sopimuksen mukaisesti väretyneitä kuljetettiin viidessä erässä Saksaan toukokuusta 1941 lähtien ja vielä yhdessä täydennyserässä. Lisäksi muita teitä matkasi muutamia henkilöitä. Lähtijöitä oli yhteensä 1408 miestä.²³ Levälahti piti suomalaisjoukolle päivittäin kannustavia puheita ja hoiti heidän palkka-asioitaan sekä kannusti saksankielen opintoihin. Ulkoministeriölle Levälahti ilmoitti joukkojen olevan tasaista, mutta osin myös ”vielä hentoa” aineesta, jota pitäisi luultavasti palauttaa takaisin Suomeen. Koulutuksen ankaruutta Levälahti kommentoi toteamalla hien säästävän verta. Ongelmilta ei välttytty: esimerkiksi ruokailutottumukset olivat outoja ja yöunet jäivät liian vähäisiksi. Myöhemmin suomalaisia sairastui muun muassa anginaan.²⁴ Levälahti lähetti kroonisesti sairastuneet takaisin Suomeen. Saksalaiset vaativat aluksi pataljoonan rintamakelpoiseksi 22.9.1941 mennessä, mutta Levälähden toiveiden mukaisesti koulutusaikaa jatkettiin kuitenkin 10.10.1941 asti. Pataljoonan lippu vihittiin 15.10.1941, mutta upseereiden maastokoulutus jatkui vielä tämänkin jälkeen.²⁵

K. E. Levälahti, saksalainen urheilu- ja SA-johtaja Hans von Tschammer und Osten ja J. W. Rangell illallispyödyssä. (Suomen Urheilumuseo)

Riekki kirjoitti 26.7.1941 Levälähdelle yliarvioineensa SS:n sotilaallisen tason. Riekin mielestä jääkäri liikkeen ajan pataljoona 27:n tradition olisi tullut näkyä SS-pataljoonan nimessä, mutta pataljoonan sotilaista vain 32 oli jääkäreiden poikia. Kirjeessään Riekkille 20.10.1941 myös Levälahti arvioi Wehrmachtin SS:ää rutinoituneemmaksi ja koulutetummaksi organisaatioksi.²⁶ Suomalainen SS-pataljoona haluttiin pitää erossa politiikasta – toisaalta pataljoona vannoi valansa Saksan valtakunnan kanslerille Adolf Hitlerille.²⁷

Levälahti johti 1942–1943 Itä-Karjalan siirtoleiriä, jossa oli vankina 20 000 venäläissiviiliä. Levälahti palasi siviiliin 1944; sotasairaala lopetti toimintansa 1.10.1945. Sota-aikana Levälahti joutui kantamaan vastuuta kovista päätöksistä niin SS-joukkojen kuin Itä-Karjalan hallinnon suhteen. Hän oli kuitenkin kouliintunut niin suojeluskunnassa kuin urheilujohtajanakin pitämään kovaa kuria ja toimimaan kovien vaatimusten velvoittamana. Levälähden sotilasura toimii esimerkkinä siitä kuinka urheiluvaikuttajana saatua oppia joukkojen johtamisesta ja organisoimisesta sovellettiin vaikeassa kriisitilanteessa.

Sodan jälkeen Levälahti toimi opistonjohtajana ja taloudellisista vaikeuksista huolimatta koulutti liikunta-alan ammattilaisia, kunnes jäi eläkkeelle ja muutti Helsinkiin 1949.²⁸

Ajatuksia urheilusta

Jouko Kokkosen mukaan suomenkielinen porvarillinen kilpaurheilu yhdistyi saumattomasti suomalaisuusliikkeen päämääriin. Levälahti ymmärsi urheilun keinoksi kerätä, suunnata ja ylläpitää nationalismin tarvitsemaa joukkokannatusta. Tämä ilmeni parhaiten vuoden 1912 Tukholman olympialaisten suurmenestyksessä, joka nähtiin symbolisena vastalauseena Suomen venäläistämiskaudelle. Urheilu ja varsinkin voimistelu nähtiin välineeksi ”suunnata rahvaiden miesten arvaamatonta sisua vaarattomaan suuntaan”.²⁹

Myöhemmin Levälähden käytännönläheinen, nationalismin ja urheilun välitöntä suhdetta korostanut linja sai rinnalleen Pihkalan snellmanilaisen ja yhdysvaltalaisesta edistysajattelusta aineksia ammentaneen urheilu-uskon. Yleisesti ottaen urheiluvoittojen katsottiin kaventavan luokkaeroja ja nostavan urheilun yhteiskunnallista merkitystä entises-

tään. Suomalaisen nationalismin kannalta urheilu oli merkittävä symboloiden tuottaja.³⁰

Sisällissodan jälkeen Levälahti – Pihkalan ja Vartian tapaan – korosti kirjoituksissaan ruumiillisen kasvatuksen merkitystä luonteen kehittäjänä ja väheksyi lukuaineita.³¹ Levälähden mukaan kasvatusta tapahtui niin tietopuolisesti kuin liikkumallakin. Liikuntakasvatusta kasvatti ennen kaikkea henkisesti kehittäen ja ylläpitäen ihmisen tunne-elämää, itsehillintää ja kieltäymystä, mutta myös ihmisen kehoa. Liikuntakasvatusta Levälahti luokitteli leikkiin, urheiluun ja voimisteluun, joista leikki oli biologisesti vanhin ja voimistelu teknisin. Näitä kolmea ei kuitenkaan voinut erottaa toisistaan ja ne noudattivat myös ihmisen elämänvaiheita: leikki muuttui lapsen vanhennuttua urheiluksi ja vanhemmiten voimisteluksi, kun aikaa urheilusuorituksiin ei ollut. Ankara liikunnan harjoitus kasvatti ihmisen luonnetta ja säännöllisesti elintapoja. Jotta Suomi voisi tuottaa huippuja, oli liikuntaa harrastavan nuorison määrän oltava mahdollisimman suuri.³²

Levälähden urheiluajatusten taustalla olivat kansan jakanut sisällissota sekä yhteiskunnan voimakas kulttuurinen murros tullessa 1930-luvulle. Sisällissodan jälkeen Levälahti oli vaatinut jyrkästi kaikkia työläisurheilijoita erotettavaksi SVUL:sta – Suomen Työväen Urheiluliitto (TUL) perustettiin 1919. Levälahti ei voinut ymmärtää, miksi vasemmisto oli aloittanut kapinan isänmaataan vastaan.³³ Levälahti oli myös aatetoveriensä Pihkalan ja Vartian tapaan vaatinut työläislapsia pois vanhemmiltaan ja bolshevismien vaikutuspiiristä.³⁴ Sodan jälkeen Levälähden kannat lieventyivät ja hän keskittyi enemmän urheilun merkitykseen jatkosodan ajan kriisitilanteen ja sodasta toipumisen kannalta.³⁵

Levälähden mielestä urheilijan tuli kehittää itseään ennen kaikkea henkisesti senkin uhalla, että huipputulokset kärsisivät. Urheilija ei myöskään saanut tehdä urheilusta elinkeinoaan. Urheilu oli vain työnteon väline, ei päämäärä. Mikään lahjakkuus ei kukoistaisi ilman ahkeruutta ja kuria.³⁶ Myös Lauri ”Tahko” Pihkalan mukaan urheilulla jalostettaisiin kansaa henkisesti ja aatteellisesti. Urheilu tuottaisi yksilölle terveet elämäntavat ja moraalin. Kristinuskon sijaan Pihkala omaksui elämäntatsumukseksi uskon urheiluun.³⁷

Vuonna 1951 julkaistussa teoksessaan Levälahti määritteli urheilun hengen liikkumiseksi ja ihmisen kehitys- ja kasvatuskeinoksi ilman taloudellisia pyyteitä. Liikunnan tulisi olla jokapäiväistä ajankulua ja virkistystä – hengen viljelyä. Levälahti kritisoi urheilun ammattimaistumista,

urheilijoille maksettua matka- ja päivärahoja sekä urheiluun käytetyn työajan korvaamista. Penkkiurheilun nousu aikaansaisi Levälähdän mukaan ”aatteettoman kilpailumylyn”. Näiden syiden perusteella rahan ansaitseminen urheilulla tulisi estää ja ”huippujen palvominen” lopettaa.³⁸ Levälahti korosti 1951 julkaistussa teoksessaan myös maaseudun merkitystä Suomen urheilulle ja pohti, millaisia harjoituspaikkoja urheilulle tulisi rakentaa.³⁹

Levälähdän mielestä Suomen tuli osallistua vain tärkeimpiin kansainvälisiin kilpailuihin ja vain sellaisilla urheilijoilla, joilla olisi kykyä menestyä. Muu olisi sodan jälkeisessä taloustilanteessa rahantuhlausta. Levälahti edellytti myös, että urheiluseurat sivistäisivät jäseniään esimerkiksi keskusteluilloilla, lukupiireillä, laulu- ja soittoharjoituksilla sekä perheilloilla. Tässä ”henkisessä herätyksessä” valtion ja kuntien tulisi taata suorituspaikat, mutta sen sijaan itse urheilua ei saisi valtiollistaa, koska se poistaisi urheilun vapauden ja omatoimisuuden. Vapaasti urheilevat kansalaiset olisivat työtehoisia ja rakentaisivat ”nurkumatta maalle parempaa tulevaisuutta”.⁴⁰

Naisurheilua vastaan esitetyt argumentit olivat sotien jälkeen edelleen samankaltaisia kuin 1920-luvulla urheilua yleensä vastustaneet kannanotot. Levälahti sen sijaan piti naisten urheilua kokeiluna, jota Suomen kannattaisi jatkaa jo siksikin, että naisten lajit olivat mukana olympialaisissa. Vaikka naisten voimistelu oli erilaista kuin miesten, pystyivät he voimistelemaan, eikä siitä ollut heidän ulkonäölleen haittaa. Naisten tulisi myös johtaa itse urheiluun.⁴¹

Levälahti edusti aikansa mittapuulla liberaalia suhtautumista naisten urheiluun. Hän oli hyväksynyt naisten urheilun jo 1920-luvulla, koska hänen mielestään Suomen kilpaurheiluaseman säilyttäminen vaati positiivista suhtautumista naisten urheiluun. Samaa kantaa edustivat seuraavan sukupolven nousevat urheiluvaikuttajat Urho Kekkonen ja Akseli Kaskela.⁴²

Levälahti pohti myös urheilun organisointia ja valtion tukea. Hän korosti ”yksityisiä uhrauksia ja intomielistä työtä” ja varoitti hautaamasta urheilua ”komiteoihin ja mietintöihin”.⁴³ Hän kuitenkin vaati urheilulautakuntien ja liikuntaneuvojan virkojen perustamista sekä urheiluvollisuuslakia, jota valvoisivat ”osin valtion ja osin kuntien” palkkaamat valvojat. Urheilulaitoksiin hän varoitti investoimasta liikaa, koska taloudellinen tilanne oli ongelmallinen ja urheilu jossain määrin

myös ”muotiasia, jonka kannatus vaihtelee”. Toisaalta kehon kulttuuria ei tullut korottaa hengen yli.⁴⁴ Koulujen liikuntatunneilla pelattavia joukkuelajeja, kuten koripalloa, Levälahti kritisoi siitä, että niissä vähemmän lahjakkaiden yksilöiden oma työmäärä jäi liian pieneksi. Levälahti vaati edullisia lajeja ja ”suppeaa ohjelmaa laajoille joukoille”. Ohjelma käsitti voimistelua, hiihtoa ja yleisurheilua mutta myös jalkapalloa.⁴⁵

Eläkepäivilläänkään Levälahti ei jättänyt urheilutoimia, vaan hän muun muassa osallistui Helsingin olympialaisten valmistelutehtäviin 1952, vieraili useasti opistolla ja järjesti 1950 opistolle merkittävän, kahden miljoonan markan⁴⁶, maakiinteistölahjoituksen ystävältään Ville Kelolta.⁴⁷

Päätelmiä

Levälahden toiminnan päämäärät ja arvot olivat varsin käytännönläheisiä ja liittyivät suomalaisen nationalismin suhteeseen urheiluun.⁴⁸ Levälähti itsekkin määritteli urheiluvaikuttamisensa ”enemmän käytännölliseksi kuin teoreettista laatua olevaksi”, mitä kuvaavasti hän esimerkiksi ei viihtynyt sisätiloissa enempää kuin oli välttämätöntä.⁴⁹ Kun Lauri ”Tahko” Pihkala oli ideologi ja urheilufilosofi, oli Levälahti toteuttaja ja organisoija. Käytännön miehenä Levälahti muistutti paljon Arvo Vartiata, paitsi, että Vartia liitti urheilun enemmän yhteiskunnallisiin pohdiskeluihinsa. Vartia ei suoranaisesti luonut urheilufilosofiaa, mutta oli yhteiskunnallisena ideologina kuitenkin ehkä lähempänä Pihkalan kuin Levälähden toimintatapaa.

Urheilumenestys samaistettiin kansakunnan menestykseen⁵⁰ ja muutettiin poliittiseksi voimaksi niin 1920-luvulla kuin sodan jälkeenkin. Urheilu oli eräänlainen keino selviytyä henkisesti vaikeista ajoista⁵¹ ja sotilaan ja opettajan ammattiin suuntautuneelle Levälähdelle keskeinen osa kansakunnan aatteellista jälleenrakentamista, puolustamista ja sen kykyjen osoittamista. Lähes kaikkien urheilulajien nähtiin kehittävän sotilaille ”tarpeellisia avuja”.⁵² Levälähden osuus Helsingin kesäolympialaisiin 1952 oli merkittävä. Olympialaiset ilmensivät Levälähdelle sodasta toipumista: kansakunta voisi niiden avulla unohtaa poliittiset kiistat ja yhdistyä kansallisten tunnusten alle ja iloita saavutuksistaan.

Everstiluutnantti Kalevi Römpötti⁵³ arvioi K. E. Levälahtea ”jämkäksi toiminnanmieheksi” ja organisaattoriksi. Vierumäen urheiluo-
piston historian kirjoittanut Kari Kaikkonen kuvaa häntä aktiiviseksi,
selkeäsanaiseksi, ehdottoman johdonmukaiseksi ja oikeudenmukaiseksi
opettajaksi. Levälahti oli oman aikansa merkittävimpiä suomalaisia ur-
heiluvaikuttajia. Hän kuoli 11.11.1963 Helsingissä 81-vuotiaana.⁵⁴

Viitteet

- 1 Lempinimi Tahko oli Levälähdän keksimä. Pihkalan tullessa ylioppilasvoimistelijoiden harjoituksiin Levälahti totesi: ”Mikäs Tahko tuo oikein on?”. Seppälä, Raimo. *Tahko*. Helsinki: Otava 1982, 17.
- 2 Hän käytti alkujaan nimeä Kustaa Eemil Mulli.
- 3 Kulha, Keijo K.: K. E. Levälahti. Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. *Studia biographica* 4. Helsinki: SKS 1997. <http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/1897/> julk. 11.10.2005; Kaikkonen, Kari. *Suomen urheiluopisto 80 vuotta. Liikunnan edelläkävijänä*. Lahti: Esa-Print Oy 2007, 185, 187.
- 4 Vertaa Vasara, Erkki. *Valkoisen Suomen urheilevat soturit*. Suojeluskuntajärjestön urheilu- ja kasvatustoiminta vuosina 1918–1939 Vammala: Vammalan kirjapaino Oy. SHS, 1997, 31.
- 5 Kulha 2005; Kaikkonen 2007, 185
- 6 Esimerkiksi Norjassa, ks. Levälahti, K. E. *Levä jatkaa urheilusta*. Hämeenlinna: Karisto Oy. 1951A, 63–67.
- 7 Puolan matkasta: Levälahti 1951A, 75–77.
- 8 Sveitsin matkasta: Levälahti 1951A, 68–72.
- 9 Kaikkonen 2007, 186; ks. myös Levälahti, K. E. *Levä kertoo urheilumuistojaan*. urheilumuistojaan. Hämeenlinna: Karisto Oy. 1944, 199; Levälahti 1951A, 72–75. Tšekkoslovakiassa Levälahti tutustui Sokol -voimisteluliikkeeseen. Ks. myös Leena Laine. *Ruumiinharjoituksen monet muodot*. Artikkeliteoksessa *Suomi uskoi urheiluun*. VAPK-kustannus. Liikuntatieteellinen seura. Liikuntatieteellisen seuran julkaisu 131. 1992, 197. Laineen mukaan Levälahti halusi tehdä suojeluskunnasta Sokol-liikkeen kaltaisen, jolloin ruumiillinen kasvatusta yhdistyisi kansalliseen poliittiseen liikkeeseen.
- 10 Hentilä, Seppo. *Poliittista urheilua ja urheilupolitiikkaa*. Artikkeliteoksessa *Suomi uskoi urheiluun*. VAPK-kustannus. Liikuntatieteellinen seura. Liikuntatieteellisen seuran julkaisu 131. 1992, 237; Kaikkonen 2007, 185.

- 11 Kokkonen, Jouko, Kansakunta kilpasilla. Urheilu nationalismin kanavana ja lähteenä Suomessa 1900–1952. Helsinki: SKS. 2008, 173; Kulha 2005.
- 12 Kulha 2005; Kaikkonen 2007, 185.
- 13 Kulha 2005; Levälahti 1944, 207–208; Kokkonen 2008, 96–97, 134. Laitaoikeisto vaati Suomen jäämistä pois vuoden 1932 Los Angelesin olympialaisista. Taustalla oli Paavo Nurmen kilpailukielto, mutta myös Mäntsälän kapinan oikeudenkäynti.
- 14 Katso Levälahti, K. E. *Jokamiehen voimistelu*. Helsinki: Otava. 1929.
- 15 Laine 1992, 197.
- 16 Levälahti 1951A, 122–123; Kaikkonen 2007, 185.
- 17 Kokkonen 2008, 159; Seppälä 1982, 108–111; Laine 1992, 199. Jalkapallo leimattiin herojen lajiksi, koska ruotsinkielisillä oli Erik von Frenckelin myötä vahva asema Suomen palloliitossa. Lisäksi körttiläiset alkoivat pelata pesäpalloa aktiivisesta suojeluskuntatoiminnasta tunnetulla Pohjanmaalla jo 1920-luvun lopulla.
- 18 Katso tarkemmin Kaikkonen 2007, 47–55.
- 19 Levälahti 1951A, 156–157.
- 20 Kaikkonen 2007, 55, 186; Kulha 2005. Katso tarkemmin urheiluopistoasiasta Levälahti 1944, 285–294.
- 21 Jokipii, Mauno. *Panttipataljoona. Suomalaisen SS-pataljoonan historia*. Jyväskylä: Gummeruksen kirjapaino. Veljesapu RY. Neljäs painos. Jyväskylä 2000. 340–342; SS-pataljoonan kokoamisesta, ks. Lackman, Matti. *Esko Riekki (1891–1973) Jääkärivärvi, Etsivän keskuspoliisin päällikkö, SS-pataljoonan luoja*. Helsinki: SKS 2007, 384–393. Yhdysorganisaationa suomalaispataljoonan ja saksalaisten välillä toimi peiteorganisaatio insinööri-toimisto Ratas.
- 22 Jokipii 2000, 341–342.
- 23 Lackman 2007, 400.
- 24 Jokipii 2000, 346–349, 353. Ongelmia toivat muun muassa virkaylennykset: kun 750 miehen joukossa oli jo 170 aliupseeria, oli vaarana, että joitain heistä olisi jouduttu palauttamaan takaisin Suomeen. Saksalaiset yhteyshenkilöt olivat laskeneet määrän liian suureksi.
- 25 Jokipii 2000, 356–357.
- 26 Jokipii 2000, 375; Lackman 2007, 400, 405.
- 27 Lackman 2007, 402.
- 28 Kaikkonen 2007, 186–187; Kulha 2005.
- 29 Kokkonen 2008, 66–75, 309–311.
- 30 Kokkonen 2008, 309–311. Pihkalan urheilu-uskosta, katso Salimäki, Harri. *Isänmaan ja urheilu-uskon mies: Lauri Pihkala modernin urheiluaatteen esitaistelijana*. Helsinki: SKS. 2000.
- 31 Kokkonen 2008, 136; katso myös Vasara 1997, 553–555.
- 32 Levälahti 1929, 11–13; Levälahti 1951A, 103–107.
- 33 Kokkonen 2008, 91–92.

- 34 Kokkonen 2008, 189.
- 35 Katso Levälahti 1951A, passim.
- 36 Vasara 1997, 55; Vertaa K. E. Levälahti. *Liikuntalaitteet*. Hämeenlinna: Karisto Oy. 1951B, 8.
- 37 Salimäki 2000, 94–108; 133–136, 185; Vasara 1997, 60.
- 38 Levälahti 1951A, 8, 108–110.
- 39 Levälahti 1951B, 7. Katso myös 11–38, jossa yksityiskohtaisia ohjeita urheilupaikkojen suunnittelusta.
- 40 Levälahti 1951A, 109, 141–143, 153–155.
- 41 Levälahti 1951A, 111–118.
- 42 Kokkonen 2008, 215.
- 43 Levälahti 1951A, 119–123.
- 44 Levälahti 1951A, 120, 124–127, 136.
- 45 Laine 1992, 198; Levälahti 1951A, 139–140.
- 46 Summa vastaa Nordea Pankki Suomi Oyj:n rahanarvokertoimella laskettuna noin 60 000 € vuoden 2012 rahassa. Katso <http://www.nordea.fi/Henkil%c3%b6asiakkaat/S%c3%a4st%c3%b6t/Sijoittaminen/Rahanarvonkerroin+laskuri/42717.html> viitattu 1.2.2013.
- 47 Kaikkonen 2007, 187.
- 48 Kokkonen 2008, 309–311.
- 49 Levälahti 1944, 295.
- 50 Katso esimerkiksi presidentti Kyösti Kallion puhe 13.6.1937 Vierumäen urheiluopiston vihkimistilaisuudessa. Kaikkonen 2007, 40–41.
- 51 Vertaa Salimäki 2000, 375–378.
- 52 Levälahti 1951A, 122–123; vertaa Kokkonen 2008, 133–134. Martti Jukola totesi, että urheilukilpailussa urheilijat uhrautuvat kuten sodassa. Pihkala piti urheilua ”muinaisajan sotaharjoituksena ja leikkisotana”. Vertaa Vasara 1997, 135. Vartia totesi, että ”sota on ankarampaa urheilua se, ... koettelee lujemmin ja kovakouraisemmin”.
- 53 Römpötti on toiminut mm. pääesikunnan liikuntakasvatustoimiston päällikkönä.
- 54 Kaikkonen 2007, 186–187; Kulha 2005.